

3.

MIRKO KOROLIJA U KRITIČKOM SVETLU VLADANA DESNICE I RADOMIRA KONSTANTINOVIĆA

Iva Tešić

UDK: 821.163.41Korolija, M.091

Izvornik znanstveni članak

Sažetak: Rad se bavi komparativnim čitanjem eseja *Mirko Korolija i njegov kraj* Vladana Desnice te *Pogibija efeba Mirka Korolije* Radomira Konstantinovića. Namera rada je da ukaže na sličnosti i razlike u Desničinom i Konstantinovićevom pristupu pesničkom stvaralaštvu Mirka Korolije. U cilju potpunijeg sagledavanja paralela između Desničinog i Konstantinovićevog odnosa prema „dalmatinskim temama“, u obzir je uzet i odnos pomenutih autora prema Dositeju Obradoviću, iskazan u tekstovima *Jedan pogled na ličnost Dositejevu*, odnosno *Pohvala putovanju*.

Cljučne reči: Mirko Korolija, Vladan Desnica, Radomir Konstantinović, Dositej Obradović

Hrvatska književna enciklopedija beleži o Mirku Koroliji da je srpski pesnik i dramaturg koji se školovao u Zagrebu, Beču i Pragu (gde je postao doktor prava), a po povratku u zemlju radio kao dramaturg u splitskom kazalištu¹ (1921 – 1927), potom kao ravnatelj kazališta u Splitu (do 1928) i Sarajevu (1928 – 1930). Osim toga, pomenuto je i da je obavljao sekretarske poslove u Ministarstvu prosvete u Beogradu, a da je poeziju počeo da objavljuje kao srednjoškolac (1898) u Zmajevom *Nevenu*². *Leksikon pisaca Jugoslavije* izostavlja Korolijinu nacionalnu pripadnost, ali donosi podatke o njegovom prevodilačkom radu, dodeljenoj Demetrovoj nagradi za dramsku poemu *Zidanje Skadra*, zatim beleži o saradnji sa brojnim časopisima (*Pobratim*, *Brankovo kolo*, *Savremenik*, *Srpski književni glasnik*, *Zora*, *Srpski soko*, *Bosanska vila* itd.), pridružujući pomenutim informacijama pesnikovu bibliografiju i literaturu o njemu³.

¹ O istorijatu osnivanja i delovanju Narodnog kazališta za Dalmaciju u Splitu, kao i o ulozi i angažmanu Mirka Korolije u splitskom pozorištu v. rad Bojana ĐORĐEVIĆA, „Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura“, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 195–210.

² *Hrvatska književna enciklopedija*, knj. 2: *Gl – Ma* (gl. ur. Vladimir Visković), Zagreb 2010., 371.

³ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, knj. III: *K – Lj*, Novi Sad 1987., 265–266.

U *Istoriji srpske književnosti* Jovana Deretića, ime Mirka Korolije naći će se u okviru poglavlja „Moderna“ i to u odeljku naslovljenom „Razni glasovi“, u kojem čitamo sledeće:

Dalmatinac Mirko Korolija (1886 – 1934) odudara od opšteg pesimističkog raspoloženja epohe i piše pesme pune mladosti, lepote i strasnog uživanja u ljubavi i prirodi. Kod njega se oseća uticaj italijanske poezije, posebno Kardučija. Prisutnost antičkih mitoloških imena i antičkih tema i pesničkih oblika, primetna naročito u njegovim ljubavnim pesmama, ostala je uglavnom površna i dekorativna. U rodoljubivim pesmama obrađivao je teme iz srpske istorije, narodne poezije i mitologije, pevao o Marku Kraljeviću, Stojanu Jankoviću, vili Raviojli, Visokim Dečanima, Hopovu itd. (*Pesme*, 1914, 1933).⁴

Malo više pažnje posvetio je ovom stvaraocu Dušan Ivanić u knjizi *Književnost Srpske Krajine*. Ivanić je pružio uvid u Korolijin sveukupni književni angažman, ističući da se ovaj pesnik našao kao „predstavnik pjesničke generacije od koje se tek očekuju velika djela“⁵. Međutim, činjenice govore u prilog tome da su očekivana „velika dela“ (bar u Korolijinom slučaju) izostala, čak se ime Mirka Korolije u nekim pregledima hrvatske i srpske književnosti potpuno izostavlja, ili se pominje u nizu nabrojanih autora koji su „iskrsli“ u epohi moderne, a nisu ostavili značajnijeg traga.⁶ Dva zasebna eseja o ovom autoru potpisali su Vladan Desnica i Radomir Konstantinović, pišući o Korolijinom stvaralaštvu sa različite vremenske distance: Desnica odmah nakon smrti, objavivši tekst *Mirko Korolija i njegov kraj* u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* (Split 1935), a Konstantinović više od četiri decenije posle smrti publikuje u *Trećem programu* (1976) esej *Pogibija efebja Korolije*.

Prema mišljenju Radomira Konstantinovića, Korolija je pesnik kojeg je od *potpunog zaborava* spasao Bogdan Popović, uvrstivši njegovu pesmu *Menada* u čuvenu *Antologiju novije srpske lirike*.⁷ Za Vladana Desnicu Korolija nije bio samo savremenik, zemljak, već i prijatelj (o čemu svedoči prepiska Mirka Korolije i njegovog brata Dušana Korolije sa Desnicom⁸).

⁴ Jovan DERETIĆ, *Istorija srpske književnosti*, 4. izd., Beograd 2004., 967.

⁵ Dušan IVANIĆ, *Književnost Srpske Krajine*, Beograd 1998., 167–170.

⁶ S tim u vezi, Korolijin brat Dušan je u jednom od pisama razmenjenih sa Vladanom Desnicom pomenuo kako je njegov brat najmanje poznat po svojim pesmama koje je pisao: „Видите, Мирко је овај познатији по оним писмима из Сјеверне Далмације, која је доносила Политика, него по својим pjesmama. Да није било тога, Мирко би у свом родном мјесту био готово непознат.“ (v. *Desničin epistolar. Sv. 1. 1910. – 1945.* (ur. Drago Roksandić), Zagreb 2019.)

⁷ Objašnjavajući u predgovoru *Antologije srpske novije lirike* načela kojima se rukovodio tokom priređivanja, Bogdan Popović insistira na tome da su merila bila izuzetno visoka, što opravdava izostanak nekih viđenijih pesničkih imena, dok istovremeno pruža alibi za postojanje drugih manje poznatih, među kojima je i ime Mirka Korolije: „Jedno obeležje ove *Antologije* prema većini drugih u tome je što je ona sastavljena, od početka do kraja, u cilju i po merilima čisto estetičkim. (...) urednik je birao pesme po njihovoj lepoti. (...) Ono što je karakteristično za neko doba ušlo je u ovu zbirku samo onda ako je u isto vreme bilo i lepo toliko koliko je i karakteristično. (...) Urednik je imao nameru da da tačno ono što naslov njegove knjige obriše: zbirku *cveća* novije srpske lirike. Urednik je, uz to, merilo po kome su pesme birane držao vrlo visoko, ne silazeći ispod jedne određene granice bez vrlo velike nevolje, a i tada samo za jednu malenu razliku. Ispod ove druge granice nije silazio nikada, ni iz kojeg razloga. Tako se objašnjava što neki pesnici boljšeg glasa nisu nikako ušli u ovu zbirku. (...) Obratno, u zbirku su ušli mladi ljudi bez glasa, kao Mirko Korolija i rano preminuli Dušan Simić (iako svaki samo s po jednom pesmom).“

Nasuprot Bogdanu Popoviću, koji je, prema rečima A. G. Matoša, „najslušniji borac za čistoću velikog, visokog stila“, Radomir Konstantinović tvrdi da nije *Menada* najreprezentativnije lirsko ostvarenje Mirka Korolije, već pesma *Višnja*, koju smatra „lirski značajnijom od soneta ‘Menada’“ (v. Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efebja Korolije“, *Treći program*, VII/1976., br. 28, 507).

⁸ U prvi tom *Desničina epistolara* uvršćena su pisma koja su krajem 1932. i tokom 1933. razmenjivali Vladan Desnica i Mirko Korolija, kao i ona koja su nakon pesnikove smrti jedan drugom slali Desnica i Mirkov brat Dušan Korolija. Tragovi o komunikaciji značajno su svedočanstvo o prijateljstvu, ali i o planiranoj saradnji dva književnika. (Mirko Korolija podržavao je Desničin angažman oko *Magazina Sjeverne Dalmacije*, obećavajući saradnju i dostavljanje priloga, u čemu ga je omela bolest.)

Međutim, ukoliko uporedimo Desničin i Konstantinovićev pristup Korolijinom stvaralaštvu, upravo ova činjenica može delovati pomalo zbunjujuće. Dok *Pogibija efeba Korolije* donosi studioznu analizu Korolijine poezije, započinjući *in medias res*, Desnica nastupa pomalo pozitivistički, upućujući na samom početku na detalje koji su književno irelevantni.

Naime, Desničina analiza usredsređena je prevashodno na činioce koji su najmanje literarni – on prvo ocrtava koordinate dalmatinskog zaleđa kao jednog, po mnogo čemu, zasebnog sveta, a zatim kroz pomenuti okvir posmatra Mirka Koroliju. Uvodna rečenica eseja ukazuje na elemente koji će se najpre naći u središtu pažnje – „Dalmacija u svojoj celini obuhvata i sjedinjuje razna područja koja se, pod djelovanjem posebnih prirodnih uslova različitih istorijskih udesa, među sobom dosta oštro razlikuju“⁹. Dalmacija ne samo da je inicijalna reč eseja, ona se na prvim stranicama pojavljuje kao ključni (i jedini) predmet analize. Tako će istorija, geografske karakteristike podneblja i specifičnosti njegovog stanovništva biti polazna tačka Desničinih opservacija. Ovaj autor će otkrivati činioce koje smatra najpretežnijim u formiranju psihološko-lingvističkih karakteristika ljudi dalmatinskog kraja. Razloge za izostanak duhovnosti i dubine u osećajnom i refleksivnom repertoaru kontinentalnih Dalmatinaca – odnosno Mirka Korolije – Desnica će povezivati sa društveno-istorijskim prilikama, smatrajući da je istorija ovih predela ostavila dubokog traga u mentalnom i duhovnom sklopu njenih stanovnika:

Tuđinske vladavine držale su smišljenim programom ovaj živalj u kulturnoj zaostalosti i svim sredstvima ugušivale svaki njegov napor za kulturnim pridizanjem. (...) Razumljivo je da je toliko stradanje spriječilo da se ova krepka i pozitivna strana narodna snaga nesmetano razvije i racionalno primjeni. *I kobne posljedice zaostalosti i nerazvijenosti pokazuju se jasno još i danas na psihi tog naroda. Odatle, kao glavna negativna strana, ono jako izraženo nedostajanje duhovnosti i poriva na viši razmah.*¹⁰ [kurziv – I. T.]

Takav sticaj okolnosti oblikovao je jedan posve specifičan svetonazor – praktičan, realističan i duboko materijalistički orijentisan. Na sličan način, škrtost prirode odrazila se na „siromaštvo duha“, jer

Ni priroda ne pruža u ovom kraju velikih izvora za dušu. Pejzaž je tvrd, sirov i strog, sav se utapa u sinjoj boji kraškog krša i kruto-realističkom osvetljenju. Sve se pomalja u goloj istini životne tegobe i svirepe nužnosti. Nad stvarnošću se nikad ne dižu lelujave izmaglice duha niti u svom krilu zaogrću i produhovljuju obrise konkretnoga. (...) sunce se ne otkriva u svojoj životvornoj snazi i plodnosti, nego u golom vreloj cjelovu, kao što je cjelov usija-

Dušan Korolija u ime porodice Korolija šalje umrlicu i obaveštava Desnicu da je Mirko preminuo, nakon čega se nastavlja prepiska, fokusirana pre svega na pribiranje i sređivanje zaostavštine. Desnica je iskazao zainteresovanost za Korolijine neobjavljene rukopise, koje mu je porodica preminulog pesnika ustupila: „Вашој жељи радо ћу се одазвати. Хоћу да Вас цијеним по Вашем честитом оцу и стрицу Бошку, па ћу Вам дати своје пуно повјерење, јер знам да ћете са Мирковим стварима поступити како је најбоље“; „Рукописе које Вам шаљем повјеравам Вам као пријатељу, да их прегледате и употребите како за најбоље нађете“ (*Desničin epistolar*, 201 i 203).

Iz književne zaostavštine koju je dobio od Dušana Korolije, Desnica je u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* (čiji je bio urednik) objavio prvi čin nedovršene dramske poeme *Zoe Porfirogenita* i četiri od ukupno sedamnaest pesama, koje je smatrao najuspelijima (v. Stanko Kopač, *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 236).

⁹ Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, u: *ISTI, Eseji, kritike, pogledi*, Sabrana djela Vladana Desnice, knj. IV, Zagreb 1975., 25–41.

¹⁰ *Isto*, 26.

nog gvožđa: ono ne grije već sažiže. (...) Tu priroda čovjeku pruža tvrd hljebac zbilje života, a životu žilav otpor ovih prognanih gorštaka. *Ni priroda, dakle, ne razvija širu osjećajnost i misaonost niti utančava estetska osjećanja.*¹¹ [kurziv – I. T.]

I pre nego što će Koroliju uvesti u priču (odnosno preći sa opšteg na konkretno), Desnica opisuje i podvlači osnovne odrednice čoveka kojeg je iznedrilo dalmatinsko zaleđe („savršeno nepomorac, konzervativan i patrijarhalan – i zato nepodoban da se pod uticajem Zapada osjetnije psihički modifikuje – krajnje zapušten i zaostao“¹²), smatrajući kako su patrijarhalnost, primitivnost i „nebogatstvo izvora umjetničkih osjećanja“ njegova elementarna i najprepoznatljivija svojstva.

Dakle, vrlo je indikativno (i upečatljivo) da Desnica tek nakon nekoliko ispisanih stranica na temu kontinentalnog dela Dalmacije prelazi na naslovom zadat/preciziran predmet pisanja – Mirka Koroliju. Pritom, svog savremenika ne sagledava kao pojedinca koji se izdvaja nekom svojom posebnosti, već ga tumači kao odraz jedne sredine, njenih istorijskih i geografskih specifičnosti, što potvrđuje i uvodna rečenica drugog dela eseja, koji započinje na sledeći način:

*Potekao iz te i takve sredine, Korolija je nosio na sebi njezine jake oznake. I upravo pod tim vidom njegova je pojava naročito zanimljiva (...) iz njegove veze s krajem koji ga je rodio, njega samog uočavamo bolje i potpunije, i – što je možda još važnije – kroza nj i po njemu upoznavamo one osobene umjetničke mogućnosti koje taj kraj nudi kao prilog našoj književnosti.*¹³ [kurziv – I. T.]

Koordinate koje Vladan Desnica iscrtava imaju pozitivistički prizvuk – Korolija pesnik sagledava se kao izdanak podneblja, u čijem delu se manifestuju njegove tipičnosti. Drugim rečima – sva svojstva, odnosno *mogućnosti koje taj kraj nudi kao svoj prilog našoj književnosti*, istovremeno su i dometi samog kraja, tačnije autora. Opravdanje za neuspelosti i manjkavosti Korolijine poezije pripisuju se ograničenjima sredine – lirske osobenosti Korolija duguje toj zemlji gorštaka, koja nema potencijala za razvoj refleksivnog, analitičkog, duhovnog. Prema rečima Stanka Koraća, „Природа оваквог пјесништва одбацује духовне разлоге за живот“¹⁴. Ovaj pesnik poneo je iz zavičaja „bogato naslijeđe narodne epike i narodne tradicije uopće, i zdravo, animalno naziranje na život koje nije sklonu produbljivanju, refleksiji i analitisanju“¹⁵. Isto tako, tvrdi Desnica, iz zavičaja je poneo Korolija „panteističko naziranje na svet“, kao i „onaj duboko usađeni i neiskorenjivi ‘amor vitae’“¹⁶, zahvaljujući kojem „Korolijine boje ne crne“¹⁷. Posедујуći prirođeni vitalizam, ovaj Dalmatinac postao je „baštinikom svih italjskih atavizama, slava, tradicija, prošlih vremena“, asimilujući u svojoj poeziji romanske uticaje. Međutim, uprkos svemu, nije se pokazao kao uspešan sledbenik uzora. „Svojim italjskim iskustvom on se je koristio uglavnom jednostra-

¹¹ Isto, 27–28.

¹² Isto, 28.

¹³ Isto, 29.

¹⁴ С. Кораћ, *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, 238.

¹⁵ V. DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, 31.

¹⁶ Isto, 30.

¹⁷ Isto, 32.

no: akustički. Izražajno samo pak donekle: *nije se osposobio* za lakše i suverenije izražavanje rananih raspoloženja, suptilnije senzibilnosti, preliva i svjetlucanja osjećaja, za saopštavanje one bogate i sve proširljive kromatike umjetničke duše¹⁸.

I kada detektuje uticaje pod kojima je Korolija stvarao, Desnica ukazuje na pesnikovu nedovoljnu umešnost u realizaciji. Korolija, smatra kritičar, često biva nevešt u sleđenju uzora, a za šta je, opet, optužen rodni kraj, koji nije mogao da ga „opremi“ rafinisanim, istančanim osećanjima – „Ta, možda najbitnija, crta koja se ne daje steći a kojom Koroliju *nije mogao da snabdije njegov kraj*, predstavlja Korolijin manjak.“ [kurziv – I. T.]¹⁹

Iako se Desnica trudi da diskretno iskaže sopstveni stav, posvećujući priličan prostor neknjiževnim faktima, njegov vrednosni sud je, ipak, jasan. Čini se da je to najočitije prilikom opisivanja druge stvaralačke faze Mirka Korolije, obeležene, između ostalog, i pesnikovom bolešću: „Naročito se, pred zadacima i situacijama koje zahtijevaju jači idejni kapacitet, ispoljava njegova slabost. (...) Počesto se osjeća izvjesna iscrpljenost i zamorenost, vjerovatno posljedica životnih tegoba (...) Obrada je nemarnija, versifikacija slabija (...)“²⁰.

Korolijine najveće stvaralačke domete Desnica će uporediti sa početničkom lirskom naivnošću, uočavajući da su retki momenti pesnikove spontane i neposredne senzibilnosti kratkog daha i bivaju brzo narušeni. To su trenuci „susreta sa samim sobom“, a „u takvim momentima Korolija se dotakao čiste lirike koja nosi na sebi dah naivnosti i neposrednosti kojim odišu svi počeci lirika uopšte“.²¹ Premda je, zaključiće Desnica, razvoj umetnika tekao naporedo sa „sahnjenjem čovjeka“, zbog čega je umetnički najuspelije pesme Korolija stvorio upravo na zalasku života, Desnica ih neće smatrati vrednima, tvrdeći da je prvo, „cvatno razdoblje“ reprezentativno za ovog liričara. Iako je sazrevao kao umetnik u fazi narušenog zdravlja, to su, ipak, samo bile naznake nečeg što je imalo potencijala da se razvija. Zato je ova faza opisana kao interesantna, označavajući „jedno produbljivanje i kompenetraciju“.²²

Ni za patriotsku fazu u Korolijinom stvaralaštvu Desnica neće imati reči hvale, smatrajući da je „u čisto umjetničkom pogledu ograničenija, suvlja i siromašnija“, zbog čega je „umjetnički od nevelikog formata (...) bez širih umjetničkih koncepcija“.²³ Desnica će izdvojiti ciklus pesama objedinjenih naslovom *Marko Kraljević*, navodeći stihove dveju pesama kao primer i, nimalo slučajno, sonet pod naslovom *Janković Stojan* i to kao ilustraciju iskonske vitalnosti „svog užeg kraja“ koja stremljenju ka moru, to jest „ususret širim primjenama života“.²⁴ Sveprisutnost i značaj stremljenja ka moru zapaziće i Konstantinović, čak tvrdeći kako se „to More rađalo (se) već na Terazijama, kao žudnja za ‘hiljadu života’“²⁵.

Za razliku od Desnice, Konstantinović neće tražiti geografske, već književne koordinate Korolijinog stvaralaštva. Iako će oba kritičara ukazivati na dve tematske preokupacije Mir-

¹⁸ Isto, 35.

¹⁹ Isto, 31.

²⁰ Isto, 33.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto, 37.

²⁴ Isto, 39.

²⁵ R. KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efeba Korolije“, 504.

ka Korolije (Desnica ih imenuje kao „erotiku“ i „patriotsku žicu“²⁶, a Konstantinović kao „erotikon i heroikon“), Konstantinović će poeziju ovog pesnika sagledavati u književnom kontekstu, zapažajući uticaje i veze Korolijine poezije sa prethodnicima, ali i sledbenicima. S tim je u vezi i konstatacija:

Ali on ipak nije poreklom samo s mora: on je poreklom, takođe (i ništa manje, ako ne i više?) iz represivne kulture građanskog individualizma i pesimizma ove epohe, njena neumitna negacija, koja će se potražiti, istim zahtevom za „hiljadu usta i života“, i kroz druge pesnike koje je dozivao Rakić snom o erotskom samozaboravu, i koji će, – od Milana Ćurčina, Dušana Maluševa i Veljka Petrovića do Milutina Bojića, – očekivati spas iz jesensko-vojslavističkog pesimizma pre svega od erotike.²⁷

Iako će Konstantinović uputiti na Korolijine srodnosti sa Šantićem (koji je, takođe, sa njao „nimfe ubave“) i Dučićem (posebno u pogledu sonetnog tempa), najviše paralela uspostaviće sa Bojićevim pesništvom. Osim neoriginalnog poetskog jezika, koji je „bez ičega suštastveno novog“²⁸, bliskost se ogleda i u „osudenosti na dekorativnost“ (za Koroliju „ne postoji (...) nikakva ritmička brzina koja bi ga spasila od ove dekorativnosti i scenografije“²⁹), ali i u specifičnoj „zatvorenosti u mit o večitoj mladosti“ („on je, kao i Bojić, obećavao *veliko obnaživanje*, ali i njegovo telo, kao i Bojićevo, ostaje zatvoreno u mit o takozvanoj večnoj mladosti ili ‘paganstvu’“³⁰). Zapravo, u Bojiću prepoznaje Korolijinog sledbenika: „Mirko Korolija je, pre Milutina Bojića, potražio spas u stihiji žeđi, od koje ‘puca koža i krv brizga’: njegova razigrana Menada je prolegomena Bojićeve Salome; to je poziv na igru, ili poziv na ritam, ne na misao, poziv na telo koje, igrajući, u zanosu, *igra ka svetlu*, ka vrhunskoj senzaciji sjedinjenja sa njime“³¹. Konstantinović će istaći kako su Korolija i Bojić „dva tematski najdoslednija pesnika erotike“³², čiji je „demonstrativni erotizam“ najvećim delom uslovljen „opštim duhom srpske kulture ovog vremena“³³. Dakle, razlozi takve tematske usredsređenosti (možda čak svedenosti) nisu lični:

Mit večite Mladosti jeste antiteza motivu starosti, koji je bio osnovni motiv pesimizma građansko-represivne (rakićevske) kulture ovoga doba: Rakićev stih: „Mi mladi stari najnovijeg doba“ (u pesmi *Starost*), kao i Pandurovićeva objava potpunog mrtvila Erosa (u pesmi *Mi, po milosti božjoj, deca ovog veka*), naći će u Koroliji svoju antitezu, onako kako su je našli i u drugim pesnicima koji su, – od Ćurčina, Maluševa i Veljka Petrovića, do Bojića, – tražili upravo u Erosu spas od „jesensko“-vojslavističke pustoši.³⁴

Konstantinović ključni stvaralački impuls prepoznaje upravo u Korolijinom erotskom naboju – Korolija se uvek zadržava na površini, vođen „čistim i nezaustavljivim erotizmom“, „Korolija neće u misao onako kako neće da ostari: to je ‘efebizam’ kao anti-filozo-

²⁶ V. DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, 29.

²⁷ R. KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efeba Korolije“, 503.

²⁸ *Isto*, 509.

²⁹ *Isto*, 511.

³⁰ *Isto*, 512.

³¹ *Isto*, 505.

³² *Isto*, 513.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*, 504.

fija i anti-transcendencija, san o večitom proleću i letu paganstva, san o povratku iz misli u telo, ali i iz simbola u čisti nagon (...) jedna od prvih manifestacija ideala 'čiste' čulnosti kao neo-varvastva³⁵. Ishodište pesničke reči Konstantinović prepoznaje u *efebizmu* kao doslednom odupiranju simbolizaciji i sublimaciji – „Efeb je mladić koji ne želi da postane filosof; ali i mladić koji ne pristaje ni na kakvu transcendenciju (...) mit o čistoj čulnosti je, u suštini, mit o telu koje se otelo simbolizaciji i sublimaciji, koje nikada neće da bude transcendirano u misao“³⁶ – dok je, sa druge strane, pesnikova opredeljenost za „čulnost bez transcendencije“ svojevrsan otpor građanskom pesimizmu. Tako izraženom erotizmu u osnovi je protivljenje represiji nihilističkih nazora³⁷: ova „poezija efebskog poleta“ isključivo je u službi slavljenja života – podređena ritmu, ona se pretvara u „poziv na igru ili poziv na ritam, a ne na misao“³⁸. Čak i metrika sledi istovetni imperativ – Korolija postaje „barokno ljupki efeb“ koji poseže za „vanredno dugom, i barokno vrhunski razgranatom rečenicom“ i time „odlaže smisao da bi podržao ritam“³⁹. S tim je u vezi i odabir jedanaesterca umesto dvanaesterca: „osećao je Korolija da je dvanaesterac u srpskom jeziku odviše „gospodstveno“ svečan da bi njime zaigralo paganstvo“⁴⁰.

Iako je od samih početaka Korolija „pesnik tipičnog romantičarskog dvojstva“ (oglašavao se kao mediteranski Pan ili Efeb, dok je ujedno pokušavao da se ostvari i kao pesnik vila iz deseteračke epike), „ponor između njegovih pesama erotikona i heroikona je bezdan“⁴¹. Desnica je smatrao da je epska narodna baština glavni sadržaj Korolijine poezije, da je njome „zadojen do srži“ i da „ona ostaje do konca najveće bogatstvo njegove duše“⁴². Nasuprot tome, Konstantinović tvrdi da je „barokni erotičar“ ostao u nepomirljivom sukobu sa epskim heroikomom, čemu je glavni razlog to što pesnik Menade „nije osećao deseterački“, niti je posedovao potencijal za epski zamah i viziju.

Još jedna neusaglašenost vezana za sudove dva književnika tiče se Korolijinog jezika. Dok Desnica u osećanju narodne tradicije i poetskom izražaju prepoznaje Korolijin „zavičajni pečat“, smatrajući da je ovaj lirik obogatio, proširio i „razvio do virtuoznosti“ govor dalmatinskog podneblja, pojavivši se sa „novim, svojim jezikom, sasvim suprotnim dotadašnjem, općemu: dinamičnim, visprenim, kvrgavim govorom svoga kraja“⁴³ („Prije Korolije mi u našoj poeziji nemamo primjera tako reske, krepke i drastične riječi, tako sirovih, brečavih akcenata, tako užagrenog perioda, tako snažno ukroćena ritma“⁴⁴), Konstantinović će kao jedan od neoprostivih i „neiskupljivih dugova“ označiti upravo jezik. Korolijino izneveravanje zavičajnog govora, ističe Konstantinović, ogleda se u prihvatanju beogradskog stila, što će ostati „osnovni promašaj Mirka Korolije“⁴⁵: „možda bi, da se držao

³⁵ Isto, 508.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto, 503.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, 506.

⁴⁰ Isto, 505.

⁴¹ Isto, 516.

⁴² V. DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, 36.

⁴³ Isto, 34.

⁴⁴ Isto, 35.

⁴⁵ R. KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efeba Korolije“, 504.

svoga govora iz dalmatinskog krša, i dekorativnost i retoričnost njegova (...) bili drugačiji. Međutim, ovaj Dalmatinac (...) ne samo što je veoma brzo svoju ijekavicu dao za ekavicu, nego je i leksičke i sintaksičke forme dalmatinskog krša dao za forme jasnoga i 'glatkog' 'beogradskog stila'⁴⁶. Umesto da ostane „prirodan“, nenamešten, trudio se da se povinuje zahtevima velikih književnih arbitara, kreirajući jedan veštački izraz – „mediteranstvo u 'beogradskom stilu'“⁴⁷.

Razlika u kritičarskoj usredsređenosti Vladana Desnice i Radomira Konstantinovića očituje se i po pitanju još jedne dalmatinske teme – Dositeja Obradovića. Desnica pravi otklon od uobičajnog promatranja uloge i važnosti Dositeja u srpskoj tradiciji i, nalik Kašaninu, „у книжевном делу види живо духовно биће које је тек мали, али репрезентативни фрагмент једног целовитог духа, ентитет који сведочи о квалитету и изгледу оне инстанце која ју је створила“⁴⁸. On traga za jednom posve neobičnom pojavom, čiji je značaj neuporedivo veći od onog koji joj istorija pripisuje. Fokus analize nije na Dositejevoj ulozi u kulturnom životu, niti na njegovoj istorijskoj važnosti, već upravo na Dositejevoj ličnosti. Iako ga opisuje kao „ekspONENTA svoje epohe“, „personifikaciju jedne ideologije i jednog duha vremena“, nesumnjivo značajno „poglavlje u našem duhovnom životu“, Dositejeva ličnost je ono što zaokuplja Desničinu pažnju.

„Доситеј је више интересантан као личност него значајан као стваралац“⁴⁹, podvlači Desnica, smatrajući da je duh vremena sputao jedan tako razigran i dinamičan temperament, učinivši od njega tipičnu figuru prosvetiteljske epohe: „Дух времена и владајуће идеје поклопиле су, помеле и затрпале у свом току Доситејеву индивидуалност“⁵⁰. Zbog toga je ostao nerazvijen njegov lični talenat – on je „придружио свој глас јесу доба и потпуно га њему конформирао“⁵¹, postavši „прави, стереотипни примјерак фазонираног човјека свога времена“⁵². Desnica će Dositeja opisati kao neinventivnu, neoriginalnu i bezidejnu književnu figuru, koju je epoha onemogućila da ostvari lične potencijale. Skicirajući osnovne crte Dositejevog karaktera, Desnica će zaključiti kako je ovaj prosvetitelj bio predodređen za pesnika, a mogao je čak postati i „народни вођ словенског типа“⁵³. Umesto da ostvari sopstvene mogućnosti, Dositej se povinovao imperativima trenutka, ostajući „недубок и несамостворан као мислилац“⁵⁴, ali reprezentativan za svoje vreme: „Доситеј се родио у доба када је била мода да се буде 'философ', позитиван човјек, промицатељ материјалног напретка и практичних задаћа, у доба програмске филантропије. Тај је дух времена био од пресудног значаја по његов развитака“⁵⁵. Pro-

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Јана М. Алексић, *Књижевна мисао Милана Кашанина*, Београд 2020., 154.

⁴⁹ В. Десница, „Један поглед на личност Доситејевићу“, у: *Исти, Есеји, чланци, погледи. Изабрана дела Владана Деснице у четири књиге* (прир. Др Станко Кораћ и Јован Радуловић), Београд 1993., 7.

⁵⁰ Isto, 10.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, 11.

⁵³ Isto, 18.

⁵⁴ Isto, 11.

⁵⁵ Isto, 26.

učavaoci se nisu bavili onim što je Dositejeva *differentia specifica*, već su stvarali od njega „масивну фигуру, човјека тешког плана и програма, тешког културног радника, и с том погрешном дијагнозом и нехотице оборили његову вредност на нижу тачку“⁵⁶. Zato, zaključuje Desnica, „Доситеј није добио као личног своје право знаменовање и као индивидуалност није постављен на право место“⁵⁷.

U potpunosti je suprotno polazište Radomira Konstantinovića, orijentisano prevashodno na univerzalno u Dositejevoj pojavi. Pišući o našem najvećem prosvetitelju, u prvi plan će staviti ono što smatra „opštim dobrom“. Konstantinović Dositeja opisuje kao istorijskog genija, kosmopolitu, racionalistu na kog je pala „kocka istorije“ – „Dositej je osećao nužnost svoga podviga, on je od onih velikih koji osećaju i ostvaruju svoju veličinu sa svešću o njoj samoj. (...) Dositej, međutim, nosio je u sebi izvesnost istorije, svest o svojoj nužnosti. On je poimao, silom svoje nezamenljive intuicije, da nije slučajni Dositej, slučajan pa ma kako veliki, nego baš onaj Dositej koji je morao da se pojavi“⁵⁸. Posebna fascinacija Radomira Konstantinovića vezana je za Dositejevu hrabrost da sa kulturom bude „na ti“. Književnik želi da potcrta smelost Dositejevu da postane deo jedne kulturne zajednice koja je vanvremenska i univerzalna baš zato što pripada svima – „on se u Evropi ne oseća kao došljak koga poreklo i sećanja muče, koji sa gorčinom poredi ono što vidi sa onim što je ostavio kod kuće, otud on pred kulturom ne strahuje kao pred božanskom, nadljudskom veličinom, Dositej je sa kulturom na ti, a sa jednim Lafontenom, sa Marmontelom, sa Lesingom, on je familijaran“⁵⁹.

Poimanje razuma i kulture kao posebnih čovekovih privilegija učinilo je od Dositeja misionara koji se nije pribojavao da „zaviri“ u tuđu kulturnu baštinu i pronade način da je učini dostupnom ljudima svog roda. Prema njegovom ubeđenju, kultura predstavlja vrhovno dobro koje niko nema pravo da svojata: „Ne postoji, dakle, Lesing, Ezop, Lafonten, Dositej Obradović iz Čakova; postoji razum čiji su glasovi Lesing, Lafonten, Ezop; (...) ne postoji, sa istom divnom basnoslovnom nužnošću, neka samo francuska, nemačka, engleska kultura; ima samo jedna kultura, ona koja je delo Razuma“⁶⁰. Kao građanin sveta, Dositej je kroz svetsko otkrivao naše, zato je i upoređen sa putnikom koji što više putuje, više ostaje kod kuće. On nije poznao granice, pa je Konstantinoviću sasvim zamislivo da je, nalik Hristu, koraćao preko mora. Za Dositeja „putnika nad putnicima“ nije postojala prepreka – ni fizička ni vremenska. Ne samo da je „koraćao morem“, nego je drugovao i sa davno preminulim velikanima – bio je prijatelj Homerov i Ezopov, sabesednik Ciceronov i Swiftov. Kao takav, Dositej je ostavljao utisak nestvarne pojave u okvirima srpske kulture:

Ponekad (...) meni se činilo da Dositej nije ni postojao, da je to Srbija pozajmila od njega njegov lik i obličje, njegov gerok i šešir, njegove čizme, da bi mogla da uči francuski, engle-

⁵⁶ Isto, 27.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ R. KONSTANTINOVIĆ, „Putovanje kao čin kulture (Dositej i naše veze sa svetom)“, u: *Veličina i prokletstvo. Od Dositeja do Škerlića i Matoša*, Sabrana dela Radomira Konstantinovića, tom 19 (prir. Gojko Tešić i Iva Tešić), Šabac – Novi Sad 2018., 15.

⁵⁹ Isto, 16.

⁶⁰ Isto, 17.

ski, nemački, italijanski, latinski, grčki, čak i albanski: da bi mogla da sluša, u Beču, predavanja izvesnoga filozofa Eberharda; da bi mogla da čita Popa, Adisona, Fenelona, Erazma Roterdamskog, ne manje Svifta i dr Džonsona, a najviše drevnog grčkog basnopisca Ezopa i nemačkog pisca basni Lesinga (...).⁶¹

Zbog ubeđenja da kultura nije svojina privilegovanih, već pripada svim ljudima, ovaj kosmopolita želeo je da radi „na polzu“ čovečanstvu, te je osnovni cilj svog delovanja video u prosvetivanju, odnosno služenju razumu kao najvećoj vrednosti i jedinom uslovu čovekove slobode, mira i sreće. I kao što je u kulturi prepoznavao opšte dobro, tako je i sâm postao neka vrsta opšteg dobra – „prijatelj svakoga čoveka i svakog naroda“.

Premda je Desnica smatrao kako je Dositej neoriginalan, tipičan i ni po čemu različit od bilo kog svog savremenika, Konstantinović je isticao njegovu autentičnost: „Dositejeva vedrina u svim njegovim sastavljačkim, prepisivačkim, prevodilačkim poslovima nikako nije niti sme da se shvati kao prepis, pozajmica, prevođenje. To je egzistencija same kulture koja je nešto univerzalno, integralno, sveopšte, kulture koja pripada svima koji kroz nju žive i dišu, kulture koja je kolektivno delo a ne delo pojedinca“.⁶²

U slučaju Dositeja Obradovića, Desnicu je zanimalo onaj segment za koji je smatrao da prevazilazi već uvrežene i stalno pominjane i ponavljane kvalifikacije. On je želeo da skrene pažnju na vrednost Dositejeve ličnosti, nezavisno od istorijskog značaja i uloge koju je imao u kulturnom životu Srba. Zapravo, Desnica je tragao za onim što se krilo iza stvorenog. Za njegov metod bismo čak mogli reći da je delimično biografsko-pozitivistički – kao kritičar, Desnica pokušava da uspostavi analogiju između književnog dela i onoga što je opredelilo autorov životni put. U tome je donekle blizak stavu Pavla Popovića⁶³, koji je smatrao da je interesantno zabeležiti odnos između autorovog života i onoga što je napisao. Ipak, Desnica ne vrednuje delo s obzirom na životne prilike, već ih uzima u obzir, verujući da se umnogome reflektuju u književnom radu. Nije posredi krajnost oličena u razmišljanju Sent Beva⁶⁴ da je uživanje u delu moguće, ali da je iznošenje vrednosnog stava bez znanja o tvorcu nemoguće. Desnica, „покушава да призове личност и судбину писца, његову животну путању и образовање, као и специфичности из књижевног живота његовог времена не би ли докучио опсег и замах уметничке свести“⁶⁵. Ovaj književnik zalazi iza stvorenog – kada je reč o Dositeju Obradoviću, on otkriva jednu individualnost zagušenu trendovima epohe, dok u slučaju Mirka Korolije iza poezije vidi podneblje koje je iznedrilo liričara, ostavljajući na njemu prepoznatljiv pečat.

Ova dva eseja o dalmatinskim temama predstavljaju neku vrstu spone, zajedničkog interesovanja Konstantinovića i Desnice. I mada su nastali u razmaku od nekoliko decenija, pisani različitim povodom i sa drugačijeg stanovišta, na neki način se i nadopunja-

⁶¹ Isti, „Putnik nad putnicima (ili o tome da se Dositej Obradović nije bojao kuge)“, u: *Veličina i prokletstvo*, 22.

⁶² Isti, „Putovanje kao čin kulture“, 16–17.

⁶³ Pavle POPOVIĆ, *Iz književnosti*, sv. 1–4, Beograd 1906. – 1938.

⁶⁴ Šarl Ogisten SENT-BEV [Charles Augustin SAINTE-BEUVE], *Književni portreti* (izbor Eli Fincija; prevod, pogovor i beleške Frida Filipović), Beograd 1960.

⁶⁵ J. М. Алексин, *Књижевна мисао Милана Кашанина*, 156.

vaju. Za Vladana Desnicu su napisi o Koroliji i Dositeju bili esejistički prvenci⁶⁶. Kao „једна од наших најздравијих pjesничких натура, наш највећи оптимиста, најведрији и најхармоничнији дух наше књижевности“⁶⁷, Dositej je nezaobilazna i nepresušna inspiracija i to ne samo po svom pregalaštvu, već i karakterom, kao ličnost kojoj je doba uskratilo da potpuno razvije sve svoje kapacitete. Oba književnika dele neku vrstu fascinacije Dositejevom pojavom, s tim što Desnica pažnju usmerava na karakterno, lično, dok Konstantinović iskazuje duboko divljenje prema ovom „ozvezdanom našem Dositeju“ koji „prethodi svakome od nas“, prepoznajući u njemu paradigmu evropskog intelektualca.

Sa druge strane, Koroliji zemljaku, savremeniku i prijatelju, Desnica je posvetio prigodni tekst, koji je eufemistično zaključio tvrdnjom da je ovaj pesnik bio uspešan „u granicama vrste i mjere svog individualnog talenta“, te da je „Pod težinom zadaće (...) možda ponekad i obnemoćao i podbacio“⁶⁸. Konstantinović, za razliku od Desnice, nije imao prijateljsku „obavezu“ da piše o Koroliji, njegov tekst je sastavni deo integralne istorije modernog srpskog pesništva sabrane pod naslovom *Biće i jezik u iskustvu pesnika srpske kulture XX veka*. Korolija je za Konstantinovića bio jedan od marginalaca, *poeta minores* kome je pronašao mesto u kontekstu srpske poezije. Ovaj kritički prikaz Korolijinog pesništva predstavlja podrobniju analizu od Desničin, mada je sud Radomira Konstantinovića prilično usaglašen sa Desničim. Na samom kraju, Konstantinović će istaći kako je Korolijin Efeb poginuo u „retoričkoj grmljavini“, u pesnikovom neuspehom pokušaju da žrtvuje mitologiju paganstva u korist rekonstrukcije romantizma, usled čega jedino preživelo od ove poezije jeste „poneki trenutak erotske gladi“⁶⁹. Iako su tragali za različitim elementima, stavovi Vladana Desnice i Radomira Konstantinovića se na izvestan način dopunjavaju, a u nekim segmentima čak i podudaraju.

Premda je tema rada kritički odnos Konstantinovića i Desnice prema delu Mirka Korolije i Dositeja Obradovića, rad bismo zaključili otkrivanjem neobičnog detalja. Na samom kraju ukazali bismo na jednu pojedinost koja se tiče relacije Konstantinović – Desnica, a koju čak ni potpune bibliografije o Vladanu Desnici ne registruju. Naime, kao što je bio oduševljen Dositejevom pojavom, videvši u njemu svojevrsnu privilegiju našeg naroda, Konstantinović je gajio duboko poštovanje i prema Desnici. Mogli bismo reći da je i Vladan Desnica u Konstantinovićevom vrednosnom sistemu zauzimao vrlo visoko mesto. Svedočanstvo o tome predstavlja i slučaj osporavanog *Zimskog ljetovanja*, koje je Desnica nudio srpskim izdavačima, a za koje je, ispostavlja se, jedini razumevanje pokazao upravo Radomir Konstantinović, objavivši ovaj roman u izdavačkoj kući „Kosmos“ 1957, potpisujući ga i kao urednik i kao autor pogovora „Vladan Desnica ili konačna forma“. Još jedna činjenica je vredna pomena:

⁶⁶ Istražujući ostavštinu Vladana Desnice, Drago Roksandić otkriva i jedan od piščevih *curriculum vitae*, koji „sadržava eksplicitnu ocenu njegove predratne književne djelatnosti“. U ovom biografskom zapisu, pisanom najpre u trećem, a potom u prvom licu, čitamo: „Književnošću se bavi od ranih dana, ali je vrlo malo objavljivao. (...) Misli da mu od književnih vrsta najviše odgovara novela, eventualno roman, a piše i liriku i pokoji članak i esej. (...) Od predratnih objavljenih stvari, nekog su spomena vrijedni esejičići o Dositeju i Mirku Koroliji (...)“ (Drago ROKSANDIĆ, „Kud koje žure brzi kraci / a vode svi u bespuće: Vladan Desnica u Splitu od 1935. do 1941. godine“, u: *Split i Vladan Desnica*, 416).

⁶⁷ В. ДЕСНИЦА, „Један поглед на личност Доситејева“, 28.

⁶⁸ V. DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, 41.

⁶⁹ R. KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efebа Korolije“, 523.

Konstantinović nikada nije davao izjave ni prigodne tekstove prilikom smrti bilo kog književnika. Izuzetak predstavlja Vladan Desnica. Na vest da je ovaj veliki „književni radbotnik“ preminuo, za *Večernje novosti* Konstantinović je dao zapis pod naslovom „Oplemenjivao surovost sveta“, koji ćemo, kao svojevrsan omaž Vladanu Desnici, citirati u celini:

Desnica je bio jedna izvanredna lucidnost, koja je oplemenjivala svaku banalnost, pa čak i surovosti ovoga sveta. On je umeo da nađe jednu tihu, ali zato nemalo značajnu muziku duha u najprizemnijim prostorima, i po tome je ostao ohrabrenje, šaljući nam svetlosti nesvakodnevne nade i onda kad je izgledalo da je ušao u svet u kome je svaki zvuk zauvek izašao. Na vest o njegovoj smrti, jutros, sa novinama u ruci, prvo preneraženje pobedila je ta muzika! Ja sam je sasvim dobro čuo, i to je bio pozdrav mog prijatelja, poštenog pisca – radbotnika Vladana Desnice, koji je potonuo u jedno more koje nas sve čeka, ali sa čijim se gluvenilom on nije pomirio...⁷⁰

MIRKO KOROLIJA IN THE CRITICAL FOCUS OF VLADAN DESNICA AND RADOMIR KONSTANTINOVIĆ

Summary: The paper deals with a comparative reading of Desnica's and Konstantinović's essays on Mirko Korolija, a marginal Dalmatian modern poet, and Dositej Obradović, the greatest Serbian educator and reformer. The essays on "Dalmatian topics" represent a kind of link, a common interest of these two writers. And although they were created several decades apart, written from a different point of view and on different occasions, they still complement each other in a certain way. Vladan Desnica wrote a text about Korolija, his countryman and friend, on the occasion of his death – his observations started with the historical-geographical characteristics of continental Dalmatia (which he considered most relevant for the formation of people in the Dalmatian hinterland), which was why he saw Korolija's work as a reflection of these surroundings, or "the possibilities that this region offers as its contribution to our literature." Unlike Desnica, who devoted considerable space to non-literary facts, Konstantinović did not draw the geographical or historical coordinates of Korolija's work, but analyzed the work of this poet in a literary context, emphasizing influences and connections with literary predecessors and followers. His idea of creating an integral history of modern Serbian poetry in which he would find a place for even insignificant and insufficiently known poetic figures, was realized with the book *Biće i jezik u iskustvu pesnika srpske kulture XX veka*, which includes this essay on Mirko Korolija.

The difference in the critical focus of Desnica and Konstantinović is also evident when it comes to Dositej Obradović, another "Dalmatian topic" that was in the research focus of these two literary figures. Both shared a kind of fascination with the figure of Dositej, with Desnica advocating that Dositej's personality was more interesting than everything he left behind, while Konstantinović paid attention to what he considered universal, which makes this cosmopolitan a friend and predecessor of each of us. For Desnica, Dositej is "more interesting as a person than as a creator" and, in this regard, the focus of his observations is not on the role in cultural life or on his histori-

⁷⁰ ISTI, „Oplemenjivao surovost sveta“, u: ISTI, *Povratak materiji: likovne i filmske teme, razgovori, razno*, Šabac – Beograd 2019., 371.

importance, but on Dositej's personality. Quite the opposite, for Konstantinović, this citizen of the world represents a heritage that belongs to everyone, that is, the "common good" of us all – the existence of culture itself, which is something universal, integral, universal, belonging to everyone who lives and breathes through it."

Finally, pointing to another link in Desnica's and Konstantinović's relation, we discover a hitherto unknown detail, which speaks in favor of the fact that Vladan Desnica occupied a very important and high place in Konstantinović's value system – we conclude the work by quoting a text published by Konstantinović on Vladan Desnica's death, which represents an homage to Desnica as an exemplary creator, his "extraordinary lucidity" which ennobled the banality and cruelty of the world.

Key words: Mirko Korolija, Vladan Desnica, Radomir Konstantinović, Dositej Obradović

Izvori

Vladan Desnica, „Један поглед на личност Доситејеву“, у: *Исти, Есеји, чланци, погледи. Изабрана дела Владана Деснице у четири књиге* (прир. Др Станко Кораћ и Јован Радуловић), Београд 1993.

Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, у: *ISTI, Eсеји, kritike, pogledi*, Sabrana djela Vladana Desnice, knj. IV), Zagreb 1975., 25–41.

Desničin epistolar. Sv. 1. 1910. – 1945. (ur. Drago Roksandić), Zagreb 2019.

Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Oplemenjivao surovost sveta“, у: *ISTI, Povratak materiji: likovne i filmske teme, razgovori, razno*, Šabac – Beograd 2019., 371.

Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Pogibija efeba Korolije“, *Treći program*, VII/1976., br. 28, 501–523.

Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Putnik nad putnicima (ili o tome da se Dositej Obradović nije bojao kuge)“, у: *Veličina i prokletstvo. Od Dositeja do Škerlića i Matoša*, Sabrana dela Radomira Konstantinovića, tom 19 (прир. Gojko Tešić i Iva Tešić), Šabac – Novi Sad 2018., 20–25.

Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Putovanje kao čin kulture (Dositej i naše veze sa svetom)“, у: *Veličina i prokletstvo. Od Dositeja do Škerlića i Matoša*, Sabrana dela Radomira Konstantinovića, tom 19 (прир. Gojko Tešić i Iva Tešić), Šabac – Novi Sad 2018., 15–20.

Literatura

Јана М. Алексић, *Књижевна мисао Милана Кашанина*, Београд 2020.

Јован DERETIĆ, *Istorija srpske književnosti*, 4. izd., Beograd 2004.

Bojan ĐORĐEVIĆ, „Teatar u Splitu u doba Desničine mladosti: politika i kultura“, у: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 195–210.

Hrvatska književna enciklopedija, knj. 2: *Gl – Ma* (gl. ur. Vladimir Visković), Zagreb 2010.

Dušan IVANIĆ, *Književnost Srpske Krajine*, Beograd 1998.

Станко Кораћ, *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987.

Leksikon pisaca Jugoslavije, knj. III: *K – Lj*, Novi Sad 1987.

Antun Gustav MATOŠ, „Srpska lirska antologija“, у: *O srpskoj književnosti*, Sabrana djela Antuna Gustava Matoša, sv. VIII (ur. Nedeljko Mihanović), Zagreb 1973., 283–291.

Bogdan POPOVIĆ, *Antologija novije srpske lirike*, Zagreb 1911.

Drago ROKSANDIĆ, „Kud koje žure brzi kraci / a vode svi u bespuće: Vladan Desnica u Splitu od 1935. do 1941. godine“, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 415–458.